

דף שבועי

בס"ד

פרשת שמות, תשפ"ד, מספר 1551

מה קרה למשה בבית פרעה? על פער בסיפור המקראי והשלמתו דרור ארליך

הדעת, המסוגלת לשאוב חכמה ממעין התורה הפתוחה בפני כל, וגם עושר – עצמאות ואי-תלות³. אך גם הוא מצביע רק על התוצאה הסופית, ואינו מתייחס כלל לאופייה של הדרך שהובילה את משה לגיבושן של תכונות אלה.

על רקע שתיקה זו, בולטת סקירתו המפורטת והנרחבת במיוחד על חיי משה בבית פרעה, של מי שנחשב לפילוסוף היהודי השיטתי הראשון, ואחד מפרשני המקרא הראשונים – פילון האלכסנדרוני. לקראת אמצע המאה הראשונה לסה"נ, כתב פילון סקירה ביוגרפית מקיפה על חייו של משה, מלידתו ועד מותו, ושמה "על חיי משה". מתוך סקירתו נתמקד כאן בחלק החסר בתורה ואצל פרשניה; מסכת חייו של משה הצעיר בבית פרעה. יש להעיר, שפילון מצהיר שכתובתו הביוגרפית על משה איננה בדיה או משאלת לב פילוסופית, וכי היא משתדלת להיות נאמנה לאמת ההיסטורית: "נדמה לי שדייקתי יותר מאחרים בתיאור קורות חייו"⁴.

בדומה לאינטואיציה הפרשנית השכלתנית של רש"י הירש, שלפיה משה רבנו היה חייב לעבור תהליך פנימי משמעותי כלשהו בשנים המעצבות שקדמו לצאתו אל אחיו, כדי להגיע לדרגה שמאפשרת השגת נבואה, גם לפילון היה ברור שמשה לא הפך למנהיג מדיני בן-לילה, בבת אחת ובדרך נס. לדבריו, משה עבר בבית פרעה שני תהליכי חניכה ועיצוב: תהליך עיוני, תאורטי בעיקרו, בשנות ילדותו (על חיי משה א, סעיפים 20–24), ותהליך מוסרי-מעשי בהיותו בגיל ההתבגרות (שם, סעיפים 25–29)⁵. התהליך הראשון, העיוני, התרחש בילדותו של משה, והתאפשר כבר בגיל צעיר מאוד. בשונה מהפרשנים שהצגנו לעיל, פילון

התורה אינה מספרת לנו דבר וחצי דבר על חייו של משה רבנו בבית פרעה מלך מצרים. בפסוק אחד מסופר על כך שבת פרעה אימצה אותו בהיותו ילד קטן: "וַיִּגְדַל הַיֶּלֶד וַתִּבְאֶהוּ לְבֵת פְּרֹעֶה וַיְהִי לָהּ לְבֵן" (שמ' ב:י), ובפסוק הסמוך מסופר על תחילת פעילותו המנהיגותית, והוא כבר אדם בוגר: "וַיְהִי בַיָּמִים הָהֵם וַיִּגְדַל מֹשֶׁה וַיֵּצֵא אֶל אָחָיו וַיִּרְא בְּסִבְלָתָם" (שמ' ב:יא).

ספרות המדרש ופרשנות המקרא לדורותיה עסקו בעיקר בשאלות, בן כמה היה משה כשיצא אל אחיו ועל איזו גדילה מדובר בפסוק יא. לעניין הגיל התשובות מגוונות למדי: החל מגיל חמש (ילקוט שמעוני, שמות, קסו), דרך הגילאים 13 (פירוש פנים יפות), 20 ו-40 (שמות רבה א, כז) ועד גיל 60 (מדרש בראשית רבתי, בראשית א, ו-ח). אשר למהות גדילתו, יש המזהים אותה כהתפתחות שכלית או תודעתית (רמב"ן), אחרים רואים זאת כצמיחה רוחנית (תורת חיים על סנהדרין צט ע"ב), ואחרים כגדילה רגשית-נפשית (מהר"ל מפראג, גבורות ה', יח). גישה אחרת מדברת על גדולת מעמדו בבית פרעה (רש"י ועוד).

ואולם, כאמור, אין במקרא כל התייחסות לפרק הזמן הממושך, ככל הנראה, שבו חי משה בבית פרעה¹. השתיקה ביחס לשנים אלו בביוגרפיה של משה רבנו נמשכת גם בספרות הפרשנית בכללותה, מלבד המדרש המפורסם על משה, הילד הקטן, המשחק בכתרו של פרעה ועומד למבחן הזהב והגחלת, כדי להסביר את היותו כבד פה וכבד לשון (שמות רבה א, כו)². רש"י הירש מלמד בפירושו לתורה, שמשה התפתח באותה עת בשלוש התכונות החיוניות לנביא, שהן, בלשון חז"ל: גיבור, חכם ועשיר, ובפרשנותו של הירש: בעל גוף בריא וחזק, בעל דעת צלולה ועצמאי; "כי רק בגוף בריא, שכוחו לא תש, יושגו יתר התנאים: צלילות

3 חמישה חומשי תורה – ספר שמות... ועם פירוש הגאון הרב שמשון בן הר"ר רפאל הירש זצ"ל, ירושלים תשס"ב, עמ' יב.

4 על חיי משה א, 4 (פילון האלכסנדרוני, כתבים, א, סוזן דניאל-נטף [עורכת], ירושלים 1986, עמ' 213; ההפניות לחיבור זה להלן מתייחסות למהדורה זו).

5 ליסודות הפילוסופיים – הסטואיים והאפלטוניים – בתיאור תהליכים אלה, ראו מארן ר' ניהוף, פילון האלכסנדרוני: ביוגרפיה אינטלקטואלית, ירושלים תשפ"ב, עמ' 134–135.

* ד"ר דרור ארליך מלמד מחשבת ישראל בביה"ס ללימודי יסוד ביהדות באוניברסיטת בר-אילן.

1 הוספתי כאן "ככל הנראה", משום שעל פי פשוטו של מקרא אין זה הכרחי שמשה גדל בבית פרעה. אמנם לא מצאתי בין פרשני המקרא מי שמטיל ספק בכך, אך אין לשלול את האפשרות שבת פרעה גידלה אותו בכוחות עצמה במקום אחר.

2 לתיאור הדומה בחלק מפרטיו למדרש זה, ראו יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים ב, עמ' 232–237.

למנוע אותן מלשלוט בשכלו. הוא "אילף", "מיתן", "ריכך" ואף "ייסר" כל אחת ואחת מהן, בעזרת תשומת לב קפדנית ורגישה, שאפשרה לו לזהותן במהירות רבה ולשלוט בהן: "השגיח על זיעי נפשו ודחפיה הראשונים כמשגיח על סוס קשה-עורף"¹². משה הנער חי חיי צנע ופרישות מהעולם החומרי, בארמון שהיה מלא באוצרות חומריים, והוא זלזל בחיי מותרות, בארמון שהיה גדוש מותרות. כל זאת בשאיפה לחיות חיים נפשיים ולא גופניים. כלשונו של פילון, הוא "התאמן היטב" בדרך חיים לא פשוטה זו.¹³

פילון חותם את סיפורו של משה הצעיר, בשלב שלפני צאתו אל אחיו, באפיון חיי כחיים הרמוניים, חיים שהייתה בהם התאמה מושלמת בין המעשים, הדיבור והמחשבות, משל היו כלי נגינה מכוון. בסיכומם של דברים, אפשר לומר, שפילון משרטט את דמותו של משה הצעיר על בסיס תכונותיו של פילוסוף יווני מושלם: הוא מכוון את חייו אל השגת הדברים המועילים לנפשו והתרחקות מאלה שאינם מובילים למטרה זו; הוא חכם ופתוח ללמידה; שואף אל האמת; מתנהל במתינות; פורש מתענוגות העולם החומרי וחי חיים שלווים והרמוניים. כידוע, אחת התפיסות המפורסמות בהגותו המדינית של אפלטון, שכתביו היו בין מקורותיו הפילוסופיים של פילון, היא שמנהיג המדינה האידיאלי הוא המלך-הפילוסוף.¹⁴ הנה כי כן, הביוגרפיה של משה הצעיר בבית פרעה, כפי שסיפרה פילון, משלימה את החסר בסיפור המקראי באשר למוכנותו של משה להפוך בצאתו מהארמון לשליחו של הא-ל בהנהגת עם ישראל. אכן, בעוד שחז"ל מציירים את גיבורי המקרא בצלמם כדמותם, כרבנים ותלמידי חכמים, פילון, הפילוסוף ההלניסטי, מציג את דמותו של הגיבור המקראי, משה רבנו, בהתאם לערכים ולנורמות ההלניסטיים של זמנו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

אינו עוסק בשאלת הגיל המשוער שבו אירעו הדברים, אך כשהוא עובר להצגת התהליך השני הוא מציין ש"משה עבר את גבול הילדות" ונכנס אל שלב "ההתבגרות"⁶.

פילון מתאר את משה הפעוט כילד יוצא דופן: הוא לא נהג לצחוק ולשחק (אף שהתאפשרו לו הפוגות בלמידה), אלא היה רציני וצנוע, והפנה את תשומת לבו ואת חושיו אל עבר דברים ש"עשויים הם להביא תועלת לנשמה"⁷. תכונות אלה, כך נראה, מיוחסות לאישיותו הבסיסית, ומשזיהו בבית פרעה את סגולותיו הייחודיות הביאו מורים רבים ומעולים ללמדו. אך בזכות חוכמתו הרבה, התעלה במהירות על מוריו, הבין בזריזות את שיעוריהם, ואף חידש חידושים מדעיים בכוחות עצמו. משה מוצג, במילים מפורשות, כילד מחונן: "הנפש המחוננת מקדמת את פני השיעורים, מפיקה יותר תועלת מעצמה מאשר ממלמדיה"⁸.

השכלתו המדעית של משה הילד הייתה מעמיקה ומגוונת: הוא למד ממורים מצרים מתמטיקה, מוזיקה ופילוסופיה סימבולית-אלילית, ממורים יוונים לימודים כלליים (כולל, שוב, מתמטיקה ומוזיקה, אך גם אסטרונומיה, דקדוק, ספרות, רטוריקה ואת אומנות השיח הפילוסופי), וממורים ממדינות שכנות למצרים – את כתבי אשור ואת האסטרונומיה הכשדית. פילון מעיר, ש"משה למד אסטרונומיה משתי אסכולות שונות, היוונית והכשדית, ונתון זה משמש להבלטת שתי תכונות חשובות נוספות של משה הילד: (א) הוא נמנע מלהדגיש את נקודות המחלוקת שמצא בין שתי האסכולות, "שלא כאיש מדון"⁹, כלומר שלא התנהג כאדם המחפש לעורר מחלוקת על ידי הבלטת ההבדלים; (ב) הוא חיפש אחר האמת, מתוך פתיחות מחשבתית מלאה ומתוך הימנעות מהיאחזות עיוורת ועיקשת בתפיסות שאין הצדקה מספקת לאמצן.

לסיום הצגת התהליך האינטלקטואלי בהתפתחותו של משה נוסף, שפילון מעיר שלימודי המוזיקה של משה לא היו תאורטיים בלבד (תורת המקצב, ההרמוניה והמשקל), אלא גם מעשיים. כלומר, לדידו, משה הילד למד לנגן בכלי נגינה!¹⁰

התהליך השני החל, כאמור, בגיל ההתבגרות, וגם אז נשמר אופיו הייחודי של משה הנער. אף שהחיים בארמונו של מלך מצרים זימנו לו אין ספור אפשרויות לסיפוק היצרים, משה טיפח בתוכו יכולת ריסון עצמי נדירה: "לא הניח בלי מתג את תשוקות ההתבגרות ... אלא כמו בלם אותן ברסן המתינות וכיבוש-היצר ועצר בכוח את הסתערותן קדימה"¹¹. ואין הדברים אמורים ביצרים ההורמונליים בלבד, האופייניים לגיל ההתבגרות. פילון מבהיר, ש"משה הנער נקט גישה סגפנית-רדיקלית כלפי התאוות הגופניות כולן, במטרה

6 על חיי משה א, 25 (עמ' 217).

7 שם, א, 20 (עמ' 216).

8 שם, א, 22 (עמ' 217).

9 שם, א, 24 (עמ' 217).

10 על לימודי המוזיקה בעולם היהודי כפרקטיקה וכמדע בימי הביניים, בתקופת הרנסאנס ובעת החדשה, ראו דב שוורץ, **כינור נשמתי: המוזיקה בהגות היהודית**, רמת-גן תשע"ג, עמ' 51–64.

11 על חיי משה א, 25 (עמ' 217–218).

12 שם, א, 26 (עמ' 218).

13 שם, א, 29 (עמ' 218).

14 להשפעת תפיסת המלך-הפילוסוף של אפלטון על ההגות היהודית בימי הביניים, ראו Abraham Melamed, *The Philosopher-King in Medieval and Renaissance Jewish Thought*, Albany 2003, pp. 13–16.